

לבר מצווה. לשיעורי הדת לא היה אספקט תיאולוגי מיוחד. אמנם למדו מעט מספורי המקרא, ובשלבם מתקדמים קצת היסטוריה יהודית, אך מטרתם העיקרית של שיעורי הדת הייתה ללמד לקרוא את התפילות. בגיל שש, אפוא, למדתי לקרוא עברית מבלי להבין מילה ממה שקראתי. התרגום הגרמני בצד הטקסט לא אמר לי מאומה. לכתוב עברית למדתי מאוחר יותר. הרווח היחיד שהפקתי מכל זה היה, שחשכתי לי שיעורי יסוד, כשהתחלתי ללמוד עברית כשפה, בגיל שמונה עשרה.

כשמירת המצוות בדרך כלל, כך גם שמירת השבת הייתה נתונה לפירושים של כל אחד, בהתאם לאינטרס והנוחיות האישית. הימים הנוראים, ראש השנה ויום הכיפורים, נשמרו פחות או יותר באופן מלא, כולל סגירת העסק וצום חלקי. בשאר החגים והשבתות החנויות לא נסגרו, אם כי רבים הלכו לבית הכנסת. בפורים קראו את מגילת אסתר ובשמחת תורה הנשים זרקו סוכריות מן היציע בזמן הקפת התורה. הרוב קיימו את סדר הפסח. על אף זאת הייתה קיימת תחושה של חיי מסורת. להיות יהודי ולדעת זאת - זו המסורת.

החיים החברתיים בקהילה היהודית בווריצן לא היו תוססים. נשף ריקודים קהילתי התקיים בפורים או בחנוכה ומפעם לפעם נערך מפגש באולם בית קפה להרצאה או דיון במצב הפוליטי שלאחר 1930 הלך והחמיר. איני זוכר שלהורינו היו קשרים חברתיים בקהילה, להוציא אולי זוג קשישים, איתו נפגשו לעתים קרובות יותר. אנחנו, הילדים, התחלנו לקשור קשרים עם ילדים אחרים בקהילה רק בהגיענו לתיכון.

אך נחזור לבית. הבית שלנו היה בית פינה. השכנים הבלתי אמצעים שלנו היו מצד אחד ביה"ס העממי לבנים (בבתי ספר היסוד הפרידו בין המינים), ומהצד השני חנות נעלים, שבעליה הלא יהודיים גרו כמונו בקומה השנייה מעל החנות. היחסים היו תקינים במשך כל השנים - עד הסוף. הייתה הסכמה בשתיקה בין שתי המשפחות, שאנו לא נמכור נעלים והם נמנעים מלמכור גרביים. איני זוכר אותם מתארחים אי פעם אצלנו, או להיפך, או מתארחים אצל משפחות לא יהודיות אחרות. הגבול הבלתי נראה לא נחצה; חומות הגטו היו מזכוכית, אך על אף זאת נשאר חומות.

תמיד היו לנו מטפלות. אני זוכר את זו, שהייתה אצלנו בהיותנו בגיל ארבע. שמה היה הדוויג לאוט, כבת 30, אולי פחות. היא עבדה לפני כן כמה שנים באנגליה ודברה אנגלית. יכולנו ללמוד אצלה אנגלית כדבעי, אך הורינו לא החשיבו זאת במיוחד; בגיל ארבע אין בעיה ללמוד שפה. כמה מילים היא לימדה אותנו בכל זאת: ticket, ומה לענות אם נשאלים, אם אנחנו שובבים: some times. הייתה לה פיגורה מלאה והיא הסבירה לנו את הפרטים האנטומיים של קוויה החיצוניים. היא גם הרביצה לנו, דבר שהיה בהחלט בהתאם לתפיסה החינוכית של התקופה.

השנה הייתה 1921. גרמניה ניסתה להתאושש מהמלחמה. תת התזונה של שנות המחסור, שעדיין לא התגברו עליהן, חשפה את עמי אירופה, המעורבים במלחמה, למגיפת השפעת הספרדית (היום קוראים לה האסייתית), שקטלה רבבות, ובעקבותיה גברה השחפת. האנטיביוטיקה, שבעזרתה פחות או יותר מדברים היום את המחלה, טרם התגלתה. אז היה הריפוי (ביחד עם Pneumothorax, השתקה זמנית של הריאה הפגועה, במקרים קשים) על-ידי מזון עשיר בחלבונים ורב קלוריות, הרבה מנוחה וקרינה אולטרא-סגולית של שמש בהרים או מנורת קוורץ - לפי כל הדעות, לא מחלה למיעוטי היכולת.

אימי לא התאוששה אחרי שפעת שפקדה אותה בחורף 1920, והרופא מצא נגיעה בקצה ריאה אחת. זה הדליק נורה אדומה. דרוש היה טיפול מידי. ההמלצה הייתה - הר הקסמים! הכוונה למקום מרפא ידוע, סט. בלז'ין, בהרי היער השחור בדרום מערב גרמניה. שם מומחה למחלות ריאות, פרופסור גדול בשם בקמייסטר, ניהל סנטוריום - משהו בין בית חולים ובית הבראה, במיוחד לחולי שחפת, TB דאז. דובר על טיפול של שלושה חודשים לפחות.

אמא התלבטה מה לעשות איתנו, הילדים. היא לא כל כך נתנה אמון בהדוויג, על אף ידיעותיה בשפה האנגלית, והחליטה לקחתנו איתה ליער השחור. המזוודות נארזו. בתחילת שנות ה-20 נסיעה ליער השחור נחשבה עדיין למסע. הקטע הראשון היה מברלין לפרנקפורט, נסיעה של כמעט יום שלם, ולינה במלון, שלעצמו היה מעניין נורא ומרגש. למחרת המשך לפרייבורג-באדן. בדרך, ברכבת, אחותי ואני התלוננו על גירוי בכל הגוף.